بسم الله الرحمن الرحیم

هوالفتاح العلیم

«استعاذه»

در تفاسیر ادبی و روائی

اثر:دکتر سیّدامیرمحمودانوار

استاد دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران

(مقاله‌ای برگرفته از نوبت دوم طرح پژوهشی تفسیر دو سورهٔ مبارکه حمد و اخلاص)

(از ص ۱۹ تا ۳۸)

چکیده:

اعوذ باللّه من الشیطان الرّجیم

فإذا قرأتَ ألقرآنَ فاستعذ باللّه من الشیطان الرجیم

أعوذ بالله ألسمیع ألعلیم

من الشیطان الرّجیم

جبرئیلا با پیمبر گوزما — چونکه خواهی خواند آیات مرا

از شر ابلیس دون باید پناه — خود بری در سایهٔ لطف إلاه

بر خدائی که سمیع است و علیم — می‌پناهم من زشیطان رجیم

در عُرفِ لغت و زبان، استعاذة را چه معناست؟ و در عُرف شرع چه حکم و مجراست؟ و آیات و اخبار آن کدام است؟ و پیش از تلاوت قرآن امر بر قراءت آنست یا بعد از آن؟ آیا قراءت آن مستحب است یا واجب و خواندن و نوشتن آن چه نتیجه و اثری در دل نویسنده و خواننده دارد.

واژه‌های کلیدی: استعاذه، اللّه، شیطان، قرآن، حدیث، تفاسیر، ادبی.

مقدّمه:

گـفت بـا جـبریل یـزدان عـلیم　　خـــالق یکـــتای خـلّاق حکـیم
جـــبرئیلا بـــا پـــیمبر گـــوزما　　چونکه خواهی خوانـد آیـات مـرا
مـردمانرا، تـا بـه یـزدان پـی بـرند　　بـرخـداونـد دو عـالم بگـروند
نی به بتهائی که ایشان ساخته‌انـد　　عقل و دین و هوش را در باخته‌اند
از شـــر **إبـلیس** بـاید تـو پـناه　　خـود بـری در سـایهٔ لطـف **إلاه**
از گـــزند وســوسه شـیطان دون　　کـه کـند از راه حـق دل را بـرون
گو تو ای پیغمبر با عقل و هـوش　　مینهم دُرهـای یـزدانـی بـه گـوش
بر خدائی که سمیع است و علیم　　مـی‌برم یکسـر پـناه از آن رجـیم
تا مـبادا چـونکه خـوانـم وحـی را　　گـفته‌های حـقّ و امـر و نـهی را
خـدشه آرد دیـو در گـفتار مـن　　شب نـمایـد پـرتو **أنـوار** مـن

(سیّد امیر محمود انوار)

قراءت قرآن کریم و کلام اللّه مجید را **آدابی** است: که قـاری را بـه وجـوب یـا استحباب رعایت آن لازم است و محققانِ مفسّران این آداب را به **آداب ظاهری** و **باطنی** تقسیم کرده‌اند و **آداب ظاهری** را چنین بر شمرده‌اند کـه نـخست قـاری را طهارت باید و سپس رعایت کمال ادب در خواندن و طمأنینه در ایستادن یا نشستن و شمرده خواندن و صدا را به اندازه بلند کردن و در حال اندوه و گریه بودن و به تجوید نیکو پرداختن چه پروردگار تعالیٰ فرموده است که **رَتّل ٱلقرآنَ ترتیلا** و اگر نیکو نخواند رونق قرآن را برده است:

گر تـو قـرآن بـدین نـمط خـوانـی　　بـــــبری رونـــق مســـلمانی

و حقوق قراءت را پاس دارد چون به آیهٔ **سجده** رسد سجده کند و چون به آیهٔ **عذاب** رسد استعاذه نماید و به آیهٔ **رحمت** و مغفرت لب گشاید بـه اسـترحـام، و استغفار پردازد و چون آیات **بهشت** را خواند از پروردگار بهشت را خواهد و چون

آیهٔ **دعاء** خواند دعاء کند و به آیهٔ **تکبیر** رسد، تکبیر گوید و به **تسبیح** رسد تسبیح کند. که **یسبّح لِلّه ما فی السموات و ما فی ألأرض** (۱ جمعه ۶۲)

و قبل از آغاز قراءت استعاذه را فرارو نهد و به آفرینندهٔ پروردگار از شرّ شیطان نابکار پناه برد و سرانجام بعد از قراءت هر سوره‌ای گوید: صَدقَ اللّه العلیّ العظیم و بلغ رسوله الکریم اللهم أَنْفِعْنا بهِ و بارک لنافیه و الحمدُ لِلّه ربّ العالمین.

متن:

عَوذ وإستعاذه
در عرف لغوی و شرعی

استعاذه: مصدر باب استفعال از ریشهٔ عَوْذ است و علاّمهٔ لغوی مجد الدین محمّد فیروزآبادی در معنای آن به گونه‌ای کوتاه گوید: العَوذُ: الإلتجاء، کالعیاذ و المعاذ و المعاذة و التّعوّذ و الإستعاذة (القاموس المحیط، مادهٔ عوذ)

امّا ابن منظور مصری سمند سخن در این معنیٰ به وسعت رانده و با استناد به اقوال گوناگون و بیان عرف **لغوی** جاهلیان و **شرعی** پروردگار سبحان درّ معنی چنین سفته است:

عاذَ به یعوذُ عَوذاً و عیاذاً و مَعاذاً: لاذَبه و لَجَأَ إلیهِ و اعتصم. و معاذَ اللّهِ، أی عیاذاً باللّهِ. قال اللّه عزّ و جلّ: معاذَ اللّه أن نَأخُذَ إلّا مَن وَجَدْ نامَتاعَنا عنده؛ أی: نعوذُ باللّه معاذاً أن نَأخُذَ غیرَ الجانی بجنایتِهِ، نصبه علی المصدر الذی أُریدَ بهِ الفعل.

و رُوِیَ عن النّبیّ (ص): أنه تزوّجَ امرأةً مِنَ العرب فلمّا أُدْخِلَتْ علیهِ قالتْ: أعوذ باللّه منک، **فقال: لقد عُذتِ بمَعَاذٍ فالحَقی بأهلک.**

والمَعَاذُ فی هذا الحدیث: الذی یُعاذُبه. و المَعَاذُ: المصدر و المکان و الزّمان، أی: قَدْ لَجأتِ الی ملجإ و لُذْتِ بِمَعَاذٍ. واللّهُ عزّ و جلّ والملاذُ: مثلُ المعاذ، و هو عیاذی أی ملْجئی.

و عُذْتُ بفلان و استعذت به أَي لَجَأْتُ إليه. و قولهم: معاذَ اللّٰه أَي أَعوذ باللّٰه معاذاً، بجعله بدلاً من اللفظ بالفعل لأَنه مصدر و إِن كان غير مستعمل مثل سبحان. و يقال أَيضاً: مَعَاذَة اللّٰه و مَعَاذَ وجه اللّٰه و مَعَاذَة وجه اللّٰه، و هو مثل المعنىٰ و المَعنْاة و المَأْتىٰ و ا لمَأْتاة. و أَعَذْتُ غيري به و عَوَّذْتُه به بمعنى.

قال سيبويه: و قالوا: عائذاً باللّٰه من شرها فوضعوا الاسم موضع المصدر؛ قال عبداللّٰه السهمي:

أَلحقْ عذابَک بالقوم الذين طَغَوْا،
و عائذاً بک أَن يَغْلُوا فيُطْغُوني

قال الأَزهري: يقال: اللهم عائذاً بک من كل سوء أَي أَعوذ بک عائذاً. و في الحديث: عائذ باللّٰه من النار أَي عائذ و متعوّذ كما يقال مستجير باللّٰه، فجعل الفاعل موضع المفعول، كقولهم سِرٌّ كاتِمٌ و ماءٌ دافق؛ و من رواه عائذاً، بالنصب، جعل الفاعل موضع المصدر و هو العِياذُ.

و طَيْرٌ عِياذٌ و عُوَّذ: عائذة بجبل و غيره مما يمنعها؛

و مُعَوَّذُ الفرس: موضع القلادة، و دائرة المُعَوَّذِ تستحب. قال أَبوعبيد: من دوائر الخيل المُعَوَّذُ و هي التي تكون في موضع القلادة يستحبونها.

و فلان عَوْذٌ لبَني فلان أَي ملجأٌ لهم يعوذون به. و قال اللّٰه عز و جل: و انه كان رجال من الإنس يعوذون برجال من الجن؛ قيل: إن أهل الجاهلية كانوا إذا نزلت رفقة منهم في واد قالت: نعوذ بعزيز هذا الوادي من مَردَةِ الجن و سفهائهم أَي نلوذُ به و نستجير.(لسان العرب، من منظور، ماده عوذ)

از میان مفسّران نخستین ابوجعفر طبری را در تفسیر و تأویل استعاذه تحقیقاتی جالب است و تحت عنوان **القول فی تأویل الإستعاذه** در جامع البیان آمده است:

الاستعاذة: الاستجارة. و تأويل قول القائل: «أعوذُ باللّٰه مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيم» أستجيرُ باللّٰه ـ دون غيره من سائر خلقه ـ من الشيطان أن يضرَّني في ديني، أو

يصدَّني عن حق يلزَمُني لرَبي.

تأويل قوله: «مِنَ ٱلشَّيطٰنِ»

قال أبو جعفر: والشيطان، في كلام العرب: كل متمرِّد من الجن و الإنس والدوابِّ و كل شيء. و كذلک قال ربّنا جلَّ ثناؤه: (**وَ كَذَلِکَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيّ عَدُوّاً شَيَاطِينَ وَالجِنّ**) (الأنعام: ۱۱۲)، فجعل من الإنس شياطينَ، مثلَ الذي جعل مِن الجن.

و قال **عمربن الخطاب** رحمة اللّٰه عليه، و ركب برذَوْناً فجعل يتبختر به، فجعل يضربه فلا يزداد إلا تبختراً، فنزل عنه، و قال **ما حملتموني إلا على شيطانٍ!** ما نزلت عنهُ حتى أنكرت نَفسي.

حدثنا بذلک يونس بن عبدالأعلى، قال: أنبأنا ابن وهب، قال: أخبرني هشام بن سعد، عن زيد بن أسلم، عن أبيه، عن عمر.

قال أبو جعفر: و إنما سُمي المتمرِّد من كل شيء شيطاناً، لمفارقة أخلاقه و أفعاله أخلاقَ سائر جنسه و أفعاله، و بُعدِه من الخير. و **قد قيل**: إنه أخذ من قول القائل: **شَطَنَتْ دَاري من دارک** ـ يريد بذلک: **بَعُدت**. و من ذلک قول **نابغة بني ذبيان**:

نأتْ بِسُعادَ عَنْک نَوى شَطُونُ فبانَت، والفؤادُ بها رَهِينُ

والنوى: الوجه الذي نَوَتْه و قصَدته. **والشَّطونُ**: البعيد. فكأن **الشيطان** ـ على هذا التأويل ـ فَيعالُ من **شَطَن**. و مما يدلّ على أن ذلک كذلک، قولُ **أميّة بن أبي الصّلت**:

أيُّـمَا شـاطِنٍ عَـصَاه عَكـاهُ ثُم يُلْقَى في السِّجْن و الأكْبَالِ

ولو كان **فَعلان**، من شاطَ يشيط، لقال **أيُّما شائط**، ولكنه قال: **أيما شاطنٍ**، لأنه من «**شَطَن يَشْطُن، فهو شاطن**».

تأويل قوله: **الرجيم**: فهو فَعيل بمعنى مفعول، كقول القائل: **كفٌّ خضيبٌ**، **وحيةٌ دَهين**، و رجل **لَعينٌ**، يريد بذلک: مخضوبة و مدهونة و ملعون. و **تأويل الرجيم**: الملعون المشتوم. و كل مشتوم بقولٍ رديء أو سبٍّ فهوَ **مَرْجُوم**. و أصل **الرجم**، **الرَّميُ**، بقول كان أو بفعل. و من الرجم بالقول، قول أبي إبراهيم لإبراهيم صلوات اللّٰه

علیه: (**لَئِنْ لمْ تنته لأرْجُمَنَّکَ**) (مریم: ۴۶)

و قد یجوز أن یکون قیل للشیطان رجیمٌ، لأن اللّٰه جل ثناؤه طردَه من سَمواته، و رجمه بالشُّهب الثَّواقِب.

و قد رُوي عن ابن عباس، أن أول ما نزّل جبریلُ علی النبی (ص) عَلَّمه الاستعاذة.

حدثنا أبو کریب، قال: حدثنا عثمان بن سَعید، قال: حدثنا بشر بن عمَارة، قال: حدثنا أبورَوْق، عن الضحّاک، عن عبداللّٰه بن عباس، قال: أول ما نزّل جبریلُ علی محمد قال: «**یا محمد استعذ، قل: أستعیذ بالسمیع العلیم من الشیطان الرجیم**»، ثم قال: قل: (**بسم اللّٰه الرحمن الرحیم**)، ثم قال: (**اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ**) (العلق: ۱). **قال عبداللّٰه**: وهي أول سورة أنزلها اللّٰه علی محمد بلسان جبریل.

فأمره أن یتعوذ باللّٰه دون خلقه. (جامع البیان فی تأویل القرآن، ج ۱، ص ۷۶-۷۷)

عوذ و استعاذه و مشتقات آن در قرآن مجید

درکتاب خدای بلند مرتبه آیاتی را می‌نگریم که در آن مشتقّات **عوذ و استعاذه** آمده است. حق تعالیٰ، جلَّ و علا در آیهٔ کریمهٔ ۶۷ از سورهٔ مبارکهٔ بقره می‌فرماید: **قالوا أتتّخذنا هزواً، قال أعوذ باللّٰه أن أکون من الجاهلین** و در آیه ۴۷ از هود فرماید: **قال رَبّ إنّی اعوذبکَ أن أسْألک مالیس لی به علم.**

و در آیهٔ ۱۸ از مریم فرماید: **قالتْ إنّی اعوذ بالرّحمن منکَ إنْ کنتَ تقیّا.**

و در آیهٔ کریمهٔ ۹۷ و ۹۸ از مؤمنون فرماید: **و قل ربِّ أعوذ بک من همزات الشیطان.و أعوذ بک ربّ ان یحضرونی.** و در آیهٔ ۳۶ از آل عمران فرماید: **و إنّی اعیذها بک و ذریّتَها من الشیطان الرجیم.**

و إمّا ینز غنّک مِنَ الشیطان نزغٌ فاستعذ باللّٰه و در آیهٔ ۲۳ از یوسف کلمهٔ معاذ آمده است: **قال مَعَاذ اللّٰه إنّه رَبّي أحسن مثوای.** و در ۷۹ از همان سوره: **قال معاذ اللّٰه أن نأخذ إلّا من وجدنا متاعنا عنده** و کار استعاذه و اهمیّت آن بدانجا انجامیده است که

پروردگار دانا دو سورهٔ مبارکهٔ فلق و ناس را، به استعاذه مخصوص فرموده است که:

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم [۱]

قُل اعوذ بربّ الفلق [۲] **من شرّ ما خَلَق** [۳] **و مِن شرِّ غاسق اذا وقب** [۴] **و مِنْ شرّ النّفاثات فی العُقَد** [۵] **وَ مِنْ شَرّ حاسِدٍ إذا حَسَد.** [۶]

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم [۱]

قُلْ أَعوذُ بربِّ النّاس [۲] **مَلِک النّاس** [۳] **إلهِ النّاس** [۴] **مِنْ شَرِّالوسواسِ الخَنّاس** [۵] **الّذی یُوَسوِسُ فی صدور النّاس** [۶] **مِنَ الجِنَّةِ والّناس.** [۷]

و تنها در آیهٔ ۶ از جنّ است که فعلِ یَعُوذُون برای غیرِ خدای تعالیٰ بکار رفته است آنجا که فرماید:

و إنَّهُ کانَ رجالٌ مِنَ الإنس یعوذونَ برجالٍ من الجِنّ

إستعاذه در حدیث و روایت

امام عبدالرّحمن جلال الدین السیوطی، احادیث و روایاتی را به صورت زیر می‌آورد:

قوله تعالی: فَإِذَا قَرَأتَ اَلقُرْانَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطانِ اَلرَّجیم.

أخرج ابن جریر و ابن أبي حاتم، عن ابن زید رضي اللّه عنه في قوله (فاذا قرأت القرآن فاستعذ باللّه من الشیطان الرجیم) قال: هذا دلیل من اللّه دل علیه عباده.

و أخرج عبدالرزاق في المصنف و ابن المنذر، عن عطاء قال: الاستعاذة واجبة لکل قراءة في الصلاة أو غیرها، من أجل قوله (فاذا قرأت القرآن فاستعذ باللّه من الشیطان الرجیم)

و أخرج ابن أبي شیبة و البیهقي في سننه، عن جبیر بن مطعم: «ان النبی (ص) لما دخل في الصلاة کبر ثم قال أعوذ باللّه من الشیطان الرجیم».

و أخرج ابن أبي شیبة عن ابن عمر رضي اللّه عنه، أنه کان یتعوّذ یقول: أعوذ باللّه من الشیطان الرجیم.

و أخرج أبو داود والبيهقى، عن أبي سعيد قال: «كان رسول اللّه (ص) اذا قام من الليل فاستفتح الصلاة قال: سبحانک اللهم و بحمدک، و تبارک اسمک و تعالى جدک و لا إله غيرک، ثم يقول: أعوذ باللّه السميع العليم من الشيطان الرجيم».

و أخرج أبو داود و البيهقى: عن عائشة رضى اللّه عنها فى ذكر الافک قالت: «جلس رسول الله (ص) و كشف عن وجهه و قال: أعوذ باللّه السميع العليم من الشيطان الرجيم (ان الذين جاؤوا بالإفک عصبة منكم...) الآيات.

قوله تعالى: إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطٰنٌ عَلَى الَّذينَءامَنُوا وَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ۹۹ إِنَّما سُلْطٰنُهُ عَلَى اَلَّذينَ يَتَولَّوْنَهُ وَ الَّذِينَ هُم بِهِ مُشْرِكُون[۱۰۰]

أخرج ابن جرير و ابن أبي حاتم، عن سفيان الثوري في قوله (انه ليس له سلطان على الذين آمنوا) قال: ليس له سلطان على أن يحملهم على ذنب لا يغفر لهم.

و أخرج ابن أبي شيبة و ابن جرير و ابن المنذر و ابن أبي حاتم، عن مجاهد في قوله (انما سلطانه على الذين يتولّونه) قال: حجته على الذين يتولّونه (والذين هم به مشركون) قال: يعدلونه برب العالمين.

و أخرج ابن جرير و ابن أبي حاتم، عن ابن عباس في قوله (انما سلطانه على الذين يتولونه) يقول: سلطان الشيطان على من تولى الشيطان و عمل بمعصية اللّه.

و أخرج ابن‌جرير و ابن أبي حاتم عن الربيع بن أنس في الآية قال: ان عدو اللّه إبليس حين غلبت عليه الشقاوة قال (لأغوينهم أجمعين الا عبادک منهم المخلصين) فهؤلاء الذين لم يجعل للشيطان عليهم سبيل، و انما سلطانه على قوم اتخذوه و ليا فأشركوه في أعمالهم. (الدّر المنثور فى التّفسير المأثور، ج ۵، ص ۱۶۵ و ۱۶۶)

و امّا سيّد جليل القدر، السيّد هاشم البحرانى به نقل احاديث و روايات شيعه دربارهٔ اين آيات پرداخته و گويد:

۱- **علىّ بن ابراهيم**، قال: قال **الرجيم** أخبث الشياطين فقلت له و لم سمّى رجيماً قال لانه رجم و قد تقدم حديث مسند فى معنى الرجيم فى قوله تعالى و انى اعيذها

بک و ذرّیّتها من الشیطان الرجیم من سورة آل عمران.

۲ـ**ابن بابویه،** قال حدثنا ابواحمد هانی بن محمد بن محمود العبدی، قال حدثنا ابی محمد بن محمود، باسناده رفعه، الی موسی بن جعفر (ع) فی حدیث سؤال الرشید له فقال (ع) فی جواب سؤاله اعوذ باللّٰه من الشیطان الرّجیم «بسم اللّٰه الرحمن الرحیم» ثم قرء آیة و الحدیث طویل تقدم فی قوله تعالی «والذین آمنوا و لم یهاجروا مالکم من ولایتهم من شیئی» من اخر سورة الانفال.

۳ـ **علی بن ابراهیم** قال قوله «انه لیس له سلطان علی الذین آمنوا و علی ربهم یتوکلون» قال قال لیس له ان یزیلهم عن الولایة فاما الذنوب فانهم ینالون منه کما ینالون من غیره.

۴ـ **محمد بن یعقوب،** عن علی بن محمد عن علی بن الحسن، عن منصور بن یونس، عن ابی بصیر، عن أبی عبداللّٰه قال قلت له فاذا قرات القرآن «فاستعذ باللّٰه من الشیطان الرجیم انه لیس له سلطان علی الذین آمنوا و علی ربهم یتوکلون» فقال یا محمد یسلط و اللّٰه من المؤمن علی بدنه و لا یسلط علی دینه قد سلط علی دینهم قلت له قوله عز و جل «انما سلطانه علی الذین یتولونه و الذین هم به مشرکون قال الذین هم باللّٰه» مشرکون یسلط علی ابدانهم و علی ادیانهم.

۵ـ **العیاشی،** عن ابی بصیر، عن ابیعبد اللّٰه (ع) قال سمعته یقول و اذا قرات القرآن فاستعذ باللّٰه من الشیطان الرجیم انه لیس له سلطان علی الذین آمنوا و علی ربهم یتوکلون انما سلطانه علی الذین یتولونه و الذین هم به مشرکون» قال فقال یا أبامحمد یسلط من المؤمنین علی ابدانهم و لا یسلط علی ادیانهم قد سلط علی ایوب فشوه خلقه و لم یسلط علی دینه و قوله انما سلطانه علی الذین یتولونه و الذینهم به مشرکون الذینهم باللّٰه مشرکون یسلط علی ابدانهم و علی ادیانهم.

۶ـ **عن سماعة،** عن ابیعبداللّٰه (ع) فی قول اللّٰه «و اذا قرات القرآن فاستعذباللّٰه من الشیطان الرجیم» قلت کیف اقول قال تقول استعیذ باللّٰه السمیع العلیم من الشیطان

الرجیم قال ان الرجیم اخبث الشیاطین قال قلت له لم سمی الرجیم قال لانه یرجم قلت فانفلت منها بشيءٍ قال لاقلت فکیف سمی الرجیم و لم یرجم بعد قال یکون فی العلم انه رجیم.

۷ـ **عن الحلبی**، عن ابی عبداللّٰه (ع) قال سألته عن التعوذ عند کل سورة یفتحها قال نعم «فتعوذ باللّٰه من الشیطان الرجیم» و ذکر ان الرجیم اخبث الشیاطین فقلت لم سمی الرجیم قال لانه یرجم فقلت هل ینفلت منه شیئاً اذا رجم قال لاولکن یکون فی العلم انه رجیم.

۸ـ **عن حماد بن عیسی** رفعه الی أبی عبداللّٰه (ع) قال سألته عن قول اللّٰه انه لیس له سلطان علی الذین آمنو او علی ربهم یتوکلون انما سلطانه علی الذین یتولونه و الذینهم به مشرکون قال لیس له ان یزیلهم عن الولایة فاما الذنوب و اشباه ذلک فانه ینال منهم کمال ینال من غیرهم.(البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۳۸۴)

شرح و تفسیر بزرگترین مفسّران ادیب و فقیه بر سه آیهٔ استعاذه از سورهٔ مبارکهٔ نحل

أبو جعفر محمّد بن جریر طبری را بحثی وسیع دربارهٔ این آیات است و چنین گفته و درّ معنی سفته :

القول في تأویل قوله تعالی: «فَإِذَا قَرَأْتَ اَلْقُرءانَ فَاَسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيمِ - إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطٰنٌ عَلَى الَّذِينَ ءامَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ - إِنَّمَا سُلْطٰنُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُم بِهِ مُشْرِكُونَ.

یقول تعالی ذکره لنبیه محمد (ص): و إذا کنت یا محمد قارئاً القرآن؛ فاستعذ باللّٰه من الشیطان الرجیم. و کان بعض أهل العربیة یزعم أنه من المؤخر الذي معناه التقدیم. و کأن معنی الکلام عنده: و إذا استعذ باللّٰه مستعیذ من الشیطان الرجیم، لزمه أن یقرأ القرآن، و لکن معناه ما وصفناه، و لیس قوله (فاسْتَعِذْ باللّٰه منَ الشَّیْطانِ

الرَّجيمِ) بالأمر اللازم. و إنما هو إعلام و ندب. و ذلک أنه لا خلاف بين الجميع، أن من قرأ القرآن و لم يستعذ باللّٰه من الشيطان الرَّجيم. قبل قراءته أو بعدها أنه لم يضيع فرضاً واجباً. وكان ابن زيد يقول في ذلک نحو الذي قلنا.

حدثني يونس، قال: أخبرنا ابن‌وهب، قال: قال ابن زيد، في قوله (فإذا قَرَأتَ القُرآن فاسْتَعِذ باللّٰه منَ الشَّيْطانِ الرَّجيمِ) قال: فهذا دليل من اللّٰه تعالى دلّ عباده عليه.

و أما قوله **(إنّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ على الّذين آمَنُوا و عَلى رَبِّهِمْ يَتوكَّلونَ)** فإنه يعني بذلک: إن الشيطان ليست له حجة على الذين آمنوا باللّٰه و رسوله، و عملوا بما أمر اللّٰه به، و انتهوا عما نهاهم اللّٰه عنه (و عَلَى رَبِّهِمْ يَتوكَّلوْنَ) يقول: و على ربهم يتوكلون فيما نابهم من مهمات أمورهم (إنّما سُلْطانُه على الَّذين يَتوَلَّونَهُ) يقول: إنما حجته على الذين يعبدونه (والَّذينَ هُمْ بِهِ مُشْركُونَ) يقول: والذين هم باللّٰه مشركون.

و بنحو الذي قلنا في ذلک، قال أهل التأويل.

ذكر من قال ذلک:

حدثنى محمد بن عمرو، قال: ثنا أبو عاصم، قال: ثنا عيسى، وحدثنى الحارث، قال ثنا الحسين، قال: ثنا ورقاء، و حدثني المثنى، قال: ثنا أبو حذيفة، قال: ثنا شبل، عن أبي نجيح، عن مجاهد (إنَّما سُلْطانُهُ) قال: (تفسير الطبرى المسمّىٰ بجامع البيان فى تأويل القرآن، ج ۷، ص ۶۴۴)

حدثنا القاسم، قال: ثنا الحسين، قال: ثني حجاج، عن ابن جريح، عن مجاهد، قوله (إنّما سُلْطانُهُ على الَّذينَ يَتوَلَّوْنَهُ) قال: يطيعونه.

واختلف أهل التأويل في المعنى الذي من أجله لم يسلط فيه الشيطان على المؤمن.

فقال بعضهم بما:

حُدثت عن واقد بن سليمان، عن سفيان، في قوله (إنَّهُ لَيْسَ سُلْطانٌ على الَّذينَ

آمَنُوا و عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ) قال: ليس له سلطان على أن يحملهم على ذنب لا يغفر.

وقال آخرون: هو الاستعاذة، فإنه إذا استعاذ باللّٰه منع منه، و لم يسلط عليه، و استشهد لصحة قوله ذلک بقول اللّٰه تعالى (و إمَّا يَنْزَغَنَّکَ منَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ فاسْتَعِذْ باللّٰه إنَّه سَميعٌ عليمٌ) [الأعراف: ۲۰۰] وقد ذكرنا الرواية بذلک في سورة الحِجْر.

و قال آخرون في ذلک، بما:

حدثني به المثنى، قال: ثنا إسحاق، قال: ثنا عبداللّٰه بن أبي جعفر، عن أبيه، عن الربيع، في قوله (إنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ على الَّذينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ) إلى قوله (وَالَّذينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ) يقال: إن عدوّ اللّٰه إبليس قال (لَأُغْوِيَنَّهُمْ أجمَعينَ) إلَّا عِبَادَکَ مِنْهُمُ المُخْلَصينَ) [ص: ۸۲ ـ ۸۳]

فهؤلاء الذين لم يجعلْ للشيطان عليهم سبيل، و إنما سلطانه على قوم اتخذوه وليّاً، و أشركوه في أعمالهم.

حدثني محمد بن سعد، قال: ثني أبي، قال: ثني عمي، قال: ثني أبي، عن أبيه، عن ابن عباس، قوله (إنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلى الَّذينَ آمنُوا و عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ) يقول: السلطان على من تولى الشيطان و عمل بمعصية اللّٰه.

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله (إنَّما سُلْطانُه على الَّذينَ يَتولَّوْنَهُ) يقول: الذين يطيعونه و يعبدونه.

و أولى الأقوال في ذلک بالصواب، قول من قال: معناه: إنه ليس له سلطان على الذين آمنوا، فاستعاذوا باللّٰه منه، بما ندب اللّٰه تعالى ذكره من الاستعاذة (و عَلى رَبِهِمْ يَتَوكَّلُونَ) على ما عرض لهم من خطراته و وساوسه.

و إنما قلنا: ذلک أولى التأويلات بالآية، لأن اللّٰه تعالى ذكره أتبع هذا القول (فإذَا قرأتَ القُرآن فاسْتِعذْ باللّٰه منَ الشَّيْطانِ الرَّجيم) و قال في موضع آخر: (وَ إمَّا يَنْزَعَنَّکَ مِن الشَّيْطانِ نَزْغٌ فاسْتَعِذْ باللّٰه إنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) [الأعراف: ۲۰۰] فكان بيناً بذلک أنه إنما ندب عباده إلى الاستعاذه منه في هذه الأحوال ليُعيذهم من سلطانه.

و أما قوله (والّذينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ) فإنّ أهل التأويل اختلفوا فـي تأويـله، فـقال بعضهم فيه بما قلنا، إنّ معناه: والذين هم باللّٰه مشركون. (مرجع سابق، ج ٧، ص ۶۴۵)

ذكر من قال ذلك:

حدثني محمد بن عمرو، قال: ثنا أبو عاصم، قال: ثنا عيسى، و حدثني الحارث، قال: ثنا الحسن، قال: ثنا ورقاء، و حدثني المثنى، قال: ثنا أبو حذيفة، قال: ثنا شبل، و **حدثني المثنى،** قال: ثنا إسحاق، قال: ثنا عبداللّٰه، عن ورقاء، جميعاً عن ابن أبـي نجيح، عن مجاهد، قوله (وَالَّذيْنَ هُمْ بِهِ مُشْرِكونَ) قال: يعدلون بربّ العالمين.

حُدثت عن الحسين، قال: سمعت أبا معاذ، قال: ثـنا عـبيد بـن سـليمان، قـال: سمعت الضحاك يقول في قوله (وَالَّذينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكونَ) عدلوا إبليس بربهم، فإنهم باللّهِ مشركون.

وقال آخرون: معنى ذلك: والذين هم به مشركون، أشركوا الشيطان في أعمالهم.

ذكر من قال ذلك:

حدثني المثنى، قال: ثنا إسحاق، قال: ثنا عبداللّٰه بن أبي جعفر، عن أبيه، عـن الربيع (والّذينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكونَ) أشركوه في أعمالهم.

والقول الأوّل، أعني قول مجاهد، أولى القولين في ذلك بـالصواب، و ذلك أن الذين يتولون الشيطان إنما يشركون باللّٰه فـي عـبادتهم و ذبـائحهم و مـطاعمهم و مشاربهم، لا أنهم يشركون بالشيطان. و لو كان معنى الكلام مـا قـاله الربـيع، لكـان التنزيل: الذين هم مشركوه، و لم يكن في الكلام به، فكـان يكـون لو كـان التـنزيل كذلك، و الذين هم مشركوه فى أعمالهم، إلا أن يوجه موجه معنى الكلام، إلى أن القوم كانوا يدينون بألوهة الشيطان، و يشركون اللّه به في عبادتهم إياه، فيصحّ حينئذ معنى الكلام، و يخرج عما جاء التنزيل به في سائر القرآن، و ذلك أن اللّـه تـعالى وصف المشركين في سائر سور القرآن أنهم أشركوا باللّٰه، مالم ينزل به عليهم سلطاناً و قال فى كلّ موضع تقدّم اليهم بالزجر عن ذلك: لا تشركوا باللّه شيئاً لم‌نجد في‌شيء

من التنزيل: لا تشركوا اللّٰه بشيء، ولا في شيء من القرآن، خبراً من اللّٰه عنهم أنهم أشركوا اللّٰه بشيء، فيجوز لنا توجيه معنى قوله (**وَالَّذينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ**) إلى والذين هم بالشيطان مشركو اللّٰه، فبين إذاً كان ذلک كذلک، أن الهاء في قوله (**وَالَّذينَ هُمْ بِهِ**) عائدة على الربّ في قوله (**و عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ**) (مرجع سابق، ج ۷، ص ۶۴۶)

شیخ ابوالفتوح رازی را نیز در شرح استعاذه تفسیری ادبی روائی است که چون به فارسی است نیکو می‌نماید که بعد از گفتار طبری بیاید که گفته است:

بدانکه از جملهٔ حقوق واو امر خدای تعالی ما را در حق قرآن یکی **استعاذت** است من قوله تعالی «**فاذا قرأت القرآن فاستعذ باللّٰه من الشیطان الرجیم**» بعضی گفتند این امر واجب است و آن أصحاب ظاهرند و درست آن است که این امر سنت است اما کیفیت آن که چگونه باید گفتن بعضی گفتند باید گفتن «استعیذ باللّٰه السمیع العلیم من الشیطان الرجیم» موافقت لفظ کتاب را. اما اخبار بر آن آمده است که «اعوذ باللّٰه من الشیطان الرجیم» و معنی آنست که پناه با خدای می‌دهیم از دیو ملعون. و **عوذ و عیاذ** پناه دادن باشد و **استعاذت** پناه جستن باشد.

قال الشاعر:

والمؤمن العائذات الطیر یمسحها　　رکبان مکة بین الغیل و السند[۱]

و در **شیطان** دو قول گفته‌اند یکی آنکه **فیعال** باشد من **شطن** اذا بَعُدَ یعنی که از خیر دور است و قول دوم آنست که **فعلان** باشد من **شاط یشیط اذا غضب فیه**. بر قول اول نون لام الفعل باشد و یا زیاده و بر قول دوم نون زیاده باشد و «یا» عین الفعل. و **اما رجیم فعیل باشد به معنی مفعول** چون قتیل و خصیب و رهین و این دو

۱- سوگند بدان خدای که مرغان پناه آورنده را ایمن گردانید، چنانکه سواران مکّه میان **غیل** و سند آنها را با دست می‌نوازند.

معنی داردیکی آنکه مرجوم است من قبل اللّٰه بالشهب این ستاره‌ها که در آسمانها کشیده می‌شود و آن رجم شیاطین است کما قال تعالی «وجعلناها رجوماً للشیاطین و قوله تعالی «**فاتبعه شهاب ثاقب**» و جز این آیات پس شیطان مرجوم است یعنی مرمیّ است والرّجم، الرمي ومنه الرجم فی الزنا، **الرَّمي بالحجارة**. و معنی دیگر آنست که **مرجوم** است. ای مقذوف من اللّٰه تعالی باللعنة فی قوله «**و انَّ علیک لعنتی الی یوم الدین**».

اکنون طرفی از اخبارکه آمده است در حق فضل **استعاذه** گفته شود. روایت است از **عبداللّٰه عباس** که او گفت اول آیتی که آمده یا اول چیزی که جبرئیل (ع) رسول را(ص) فرمود در باب قرآن **استعاذه** بود. گفت یا محمد بگوی «**استعیذ بالسمیع العلیم من الشیطان الرجیم**» آنگه گفت، بگو «**بسم اللّٰه الرحمن الرحیم اقرأ باسم ربک الذی خلق**» و خلاف نیست در آنکه رسول (ص) در نماز استعاذه کردی **ابراهیم النخعی** و ابوهریره روایت می‌کنند که رسول (ص) پیش از قراءت سوره و پس از قراءت **فاتحة الکتاب** استعاذه کردی. و این روایت شاذّ است. اخبار **متظاهر** بر آن است که رسول (ص) پس از تکبیر و پیش از قراءت فاتحة الکتاب استعاذه کردی.

اما **اختلاف فقهاء در استعاذه**: قول بیشتر فقهاء آن است که در هر نماز عقیب افتتاح نماز پیش از قراءت استعاذه باید گفت و مذهب مالک آنست که جز در نماز فرائض در ماه رمضان نباید گفتن و در نماز عید خلاف کردند ابو یوسف گفت **استعاذه** پیش از تکبیر است باید گفت و محمّد بن الحسن گفت پس از تکبیر است چون قراءت خواهد خواندن.

امّا کیفیت تعویذ در مذهب اهل البیت آنست که: باید گفتن «**اعوذ باللّٰه من الشیطان الرجیم**» و مذهب **شافعی** و **ابوحنیفه** هم چنین است و **سفیان** گفت «**اعوذ باللّٰه من الشیطان الرجیم، انّ اللّٰه هو السمیع العلیم**» و حسن بن صالح بن حیّ گفت «**اعوذ باللّٰه السمیع العلیم من الشیطان الرجیم**» و راوی چنین گوید که رسول (ص) گفت چون

مرد استعاذه کند، پناه با خدای دهد، شیطان از او بگریزد و هر دو طرف او را جلبه و صوتی باشد. از او غافل مباشید که او از شما غافل نیست. **جبیر بن مطعم** روایت کند از پدرش که رسول (ص) در دعا گفتی «**اللهم انّی اعوذ بک من الشیطان الرجیم و من همزه و نفخه و نفثه**» و راوی خبر تفسیر داد این کلمات را گفت همز او فریب و دروغ باشد و **نفخ** او کبر او باشد و **نفث** او شعر او باشد. و **معاذ جبل** گوید که دو مرد یکدیگر را دشنام می‌دادند و مبالغه می‌کردند در آن **رسول گفت** من کلمتي دانم که اگر یکی از ایشان آن بگوید این فوره شیطان از او برود. گفتند ای رسول اللّٰه آن چیست گفت «**اعوذ باللّٰه من الشیطان الرجیم**». معقل بن یسار روایت کند که رسول(ص) گفت هر که او بامداد بگوید سه بار «اعوذ باللّٰه من الشیطان الرجیم» و **سه آیهٔ آخر سورة الحشر** بخواند خدای تعالی هفتاد هزار فرشته را بر او موکّل کند تا بر او صلوات میفرستند تا به شب و اگر در آن روز بمیرد شهید باشد و اگر نماز شام گوید همچنین باشد. **انس بن مالک** روایت کند که رسول (ص) گفت هر که او در روزی، ده بار پناه با خدای دهد از شیطان، خدای تعالی فرشته را برگمارد تا شیطان را از او باز می‌دارد چنانکه شتر غریب را از حوض برانند.

خوله بنت حکیم روایت کند که رسول (ص) گفت هر که بمنزلي فرود آید بگوید «**اعوذ بکلمات اللّٰه من شرّ ما خلق**» تا در آن منزل باشد هیچ مضرت بدو نرسد. **عمروبن سعید** روایت کند از پدرش از جدش که رسول (ص) گفت هر که در خواب بترسد باید که چون بخواهد خفتن بگوید «**اعوذ بکلمات اللّٰه التامّات من غضبه ای عقابه و شر عذابه و من همزات الشیاطین ان یحضرون**» تا خدای تعالی کفایت کند. عبداللّٰه بن عمرو فرزندان خود را آنانکه بالغ بودندی این کلمات بیاموختی و آنانرا که نابالغ بودند بر نوشتی این کلمات و برگردن ایشان بستی و عبداللّٰه عباس روایت کند که رسول (ص) در **عوذه حسن و حسین (ع)** این کلمات گفتی «**اعیذ کما بکلمات اللّٰه التامة من کل شیطان و هامة و من کل عین لامة**» آنکه گفتی پدرم ابراهیم خلیل

اسحق را باین تعوذی کردی.

و حسن بصری روایت کند که رسول بمردی بگذشت که غلام خـود را مـیزد و غلام می‌گفت «**اعوذ باللّٰه اعوذ باللّٰه**» آنمرد باز نمی‌ایستاد چون رسول را بدید گفت «**اعوذ برسول اللّٰه**» مرد باز ایستاد پیغامبر (ص) گفت اولیتر آن بودی که بذکر خدای تعالی امساک کردی از او، گفت یا رسول اللّٰه باین گفتار آزادش کردم گفت اگر نه اینچنین کردی رویت بآتش دوزخ بسوختی.

در دعاء رسول (ص) معروف است که گفتی **اللهم انّی اعوذبک من قلب لایخشع و علم لاینفع و بطن لا یشبع و عین لاتدمع و دعاء لایسمع و صلوة لاترفع** ـ و در خبری دیگر ـ و من الجوع فبئس الضجیع و من الخیانة فبئست البطانة» و اخبار در این معنی بسیار است و این قدر در این جای کفایت شد. واللّٰه ولی التوفیق (رَوْحُ الجِنان، و رُوحُ الجَنان، ج ۱، ص ۱۴ تا ۱۶)

شیخ الطّائفه أبوجعفر محمّد بن الحسن الطوسی متوفی به سال ۴۶۰ هـ در تفسیر عالیقدر **التبیان فی تفسیر القرآن** و الشیخ **أبوعلی الفضل بـن الحسـن الطـبرسی** در تفسیر ارجمند **مجمع البیان** مطالبی عین یا شبیه مطالب طبری آورده‌اند و جـهت احتراز از تکرار از آن در می‌گذریم.

نتیجه:

پس هرکه ماسوی اللّه را پشت سر نهد به وحی الهی روی آورد و به قراءت آیات فرقان پردازد به قول برخی به وجوب و بعضی به استحباب استعاذه نماید تا به یاری یکتای کریم و خالق حکیم از شرّ شیطان رجیم در امان ماند زیرا که (استعاذه سبب رستگاری دنیوی و أخروی است و کمال مرتبه، نزد حضرت باری و انـتساب بـه أحباب، جهت آنکه دوستان ربّ ٱلأرباب از اکابر انبیاء و أولیاء، چون نوح و ابراهیم و یوسف و موسی و عیسی و حضرت خاتم ٱلأنبیاء، صلیّ اللّه علیه و آله و سلّم،

استعاذه فرموده‌اند و به وسیلهٔ استعاذه به مقام قرب إلهی رسیده‌اند، و بر همهٔ کفّار غالب گشته‌اند. چنانچه کتاب کریم از آن خبر می‌دهد.

نوح وقتی که عرض کرد «**ربّ إنّـنی أعـوذُ بک أن أسألک مـالیس لی بـه عـلم**» (هود،۴۷) حق تعالیٰ خلعت سلامت و برکت درو پوشانید و فرمود «**یا نوح، اهبط بسلام منّا و برکات علیک**» (هود، ۵۰)

و ابراهیم خلیل، وقتی که نمرود او را به آتش انداخت گفت «**اعوذُ باللّه خلقنی فهدانی من شرّ ما عصاه فآذانی**» حق تعالی، به آتش امر کرد که «**یا نارُ کونی برداً و سلاما علی ابراهیم**»(انبیاء، ۶۹) و او را خلیل خود ساخت کـه «**واتخذ اللّه ابراهیم خلیلاً**»(نساء، ۱۲۵) یوسف صدیق، علیه السلام، با حق تعالیٰ مناجات کرد که «**معاذ اللّه**» س ۱۲، ی ۲۳ حق تعالیٰ او را از مکر زنان نگهداشت، چنانکه فرمود: «کذلک لنصرف عنه السّوء والفحشاء»

موسی علیه السلام با حق تعالی مناجات کرد که «إنّی عذت بربّی و ربّکـم أن ترجمون» حق تعالیٰ او راکلیم نام نهاد که «وکلّم اللّه موسیٰ تکلیماً» و مریم در وقتی که گفت: «**انّی اعوذ بالرحمن منک ان کنت تقیّاً**» حق تعالی، عیسی علیه السلام را به او داد و به جهت رفع تهمت او به روح اللّه امر فرمود که در وقت تولد گفت: «**انّی عبدالله آتانی الکتاب و جعلنی نبیّا**».

و حضرت خاتم الانبیاء، صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، وقتی که گفت: «**أعوذبک من همزات الشیاطین، و اعوذبک رب ان یحضرون**» حق تعالی او را بـه مـقام قـرب رسانیده، در حق او فرمود: «**ثمّ دنی فتدلّی فکان قاب قوسین اوادنی**»، و به جـهت استعاذه‌ی او بود که ذریه‌ی طاهره‌ی او را از ائمّهٔ معصومین گردانید، و در حق ایشان فرستاد: «**انما یرید اللّه لیذهب عنکم الرِّجْس اهل البیت و یطهرکم تطهیراً**» (تفسیر فاتحة الکتاب، ص ۳۴ و ۳۵)

والسّر فی الاستعاذة قبل قراءة القرآن: أنَ القرآنَ هو الذکر الحکیم، والحقّ المبین،

و لمّا كان الشيطان يثيرالشبهات بوساوسه و يفسدُ القلوبَ بدسائسه، أُمِرَ (ص) بأن يستعيذ باللّه ويلتجِىء إليه عند تلاوه القرآن، لأنّ قوّة الإنسان تضعف عن دفعه بسهولة فيحتاج إلى الإستعانة باللّه العلىّ الكبير. (صفوة التفاسير، انصابونى، ج ۲، ص ۲۳۰)

و سرانجام بايد به تفسير مولى فتح اللّه كاشانى نظر افكنيم كه به اختصار قول علماى شيعه را آورده و گويد:

در كنز آورده: كه در اين مقام چند فايده است يكى حقيقت خطاب با پيغمبر(ص) است و امت در تحت آن داخل‌اند بدليل تأسى، دويم مرويست از ابن مسعود كه من قرائت ميكردم بر رسول (ص) گفتم اعوذ باللّه السميع العليم من الشيطان الرجيم فرمود (يا ابن أمّ عبد **قل أعوذ باللّه من الشيطان الرجيم**) هكذا اقرأنيه جبرئيل (ع) عن القلم عن اللوح المحفوظ و لفظ قرآن نيز موافق اينست و بعضى به طريق اول قرائت كرده‌اند، وأصح **ثانيست** چنانچه مذكور شد، **سيم:** اكثر علماء بر آنند كه اينجا امر براى استحبابست، و نزد بعضى از علماء براى وجوبست، و اول أقوى است جهت أصالت برائت، و نيز اول قول اكثر است. **چهارم:** مستحب است اسرار بآن و اگر چه در جهريه باشد اجماعاً. **پنجم:** محل آن نزد ما، در ركعت اولست نه غير آن و فعل پيغمبر (ص) و ائمه هدى عليهم السلام دالست بر اين، و غير ما گفته‌اند كه در هر ركعت سنت است. **ششم:** نزد علماء حنفيّه از سنن صلوات است نه قرائت، و نزدايشان مستحب است مأموم را واگر چه قرائت نكند، و هم چنين سنتست مسبوق را و اين ممنوعست زيرا كه لفظ قرآن دالست برخلاف آن بلكه از سنن قراءت است؛ بعد از آن در بيان فايده استعاذه مى‌فرمايد كه:

(إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ) بدرستى كه نيست مرابليس را (**سُلْطٰانٌ**) تسلطى و غلبه‌اى (**عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا**) بر آنانكه گرويده‌اند چه ايشان پناه به حق مى‌گيرند از شر او وَ **عَلىٰ رَبِّهِمْ** و بر پروردگار خود در رفع وساوس (**يَتَوَكَّلُونَ**) توكل مى‌نمايند، پس ذكر سلطنت بعد از امر به **استعاذه** به جهت آنست كه تا توهم نشود كه شيطان را سلطنتى باشد بر

اهل ایمان، یعنی شیطان قادر نیست بر آنکه بر کفر و معاصی دارد اهل ایمان را.

(اِنَّمٰا سُلْطٰانُهُ) جز این نیست که تسلط آن (عَلَی الَّذینَ یَتَوَلَّونَهُ) بر آنان است که او را دوست می‌دارند و اطاعت او می‌کنند و وسوسه او را قبول می‌کنند وَالَّذِینَ هُمْ و آنانکه ایشان (بِهِ) بسبب شیطان (مُشْرِکُونَ) (منهج الصّادقین، ج ۵، ص ۲۲۶)

منابع:

۱ـ البرهان فی تفسیر القرآن، للسیّد هاشم البحرانی، مؤسسة الوفاء، بیروت، لبنان.

۲ـ التبیان فی تفسیر القرآن، تألیف شیخ الطائفة أبی جعفر محمّد بن الحسن‌الطّوسی، داراحیاء التراث العربیّ، بیروت، لبنان.

۳ـ تفسیر فاتحة الکتاب، تألیف یکی از فضلای بعد از عصر ملّا محسن فیض قدس سرّه، با تعلیق و تصحیح و مقدمه سیّد جلال‌الدین آشتیانی، انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران، تهران، ۱۳۶۰.

۴ـ جامع البیان فی تأویل القرآن، لأبی جعفر محمّد بن جریر الطبری، دارالکتب العلمیّة بیروت، لبنان.

۵ـ الدرّالمنثور فی التّفسیر المأثور، للإمام عبدالرحمن بن الکمال جلال الدین السّیوطی، بإشراف دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع ـ لبنان، بیروت.

۶ـ صفوة التفاسیر، تألیف، محمّد علی الصّابونی، عالم الکتب، بیروت، لبنان.

۷ـ القاموس المحیط، تألیف العلامة اللغوی، مجدالدین محمّد بن یعقوب الفیروزآبادی، تحقیق مکتبة التراث فی مؤسسة الرّسالة، بیروت، لبنان.

۸ـ لسان‌العرب، للإمام العلامة أبی الفضل جمال الدین محمّد بن مکرم، ابن منظور الإفریقی المصری.

۹ـ مجمع البیان فی تفسیر القرآن، للشیخ أبی علی الفضل بن الحسن الطبرسی، تصحیح و تحقیق و تعلیق السیّد هاشم الرسولیّ المحلاتی و السیّد فضل اللّه الیزدی الطباطبائی، دارلمعرفة، لبنان.

۱۰ـ منهج الصّادقین، تألیف عالم ربّانی مولی فتح اللّه کاشانی قدس سرّه، با مقدمه و پاورقی حاج سیّد ابوالحسن مرتضوی، کتابفروشی علمیّهٔ اسلامیّه، تهران، ناصرخسرو.